

njihovih članova na vrijeme provedeno u njima. Zadnje poglavlje (399–407) donosi popis članova klubova od 1949. do 2019.

Monografija *Delfin (1949. – 2019.). Dokumentirana povijest na valovima vremena* važan je prilog suvremenoj povijesti Rovinja u kontekstu društvene i sportske povijesti. Međutim, uzimajući u obzir uspjehe Delfina, važnost monografije nadilazi gradsku razinu te postaje nezaobilazna literatura za povijest sporta u Istri.

Igor Jovanović

Turizam u Istri: od davnina do danas,

urednik Asim Čabaravdić, Žminj: Čakavski sabor, 2018., 415 str.

Monografija *Turizam u Istri: od davnina do danas*, koju je uredio Asim Čabaravdić, rezultat je projekta koji je okupio čak 41 autora, od ministara i direktora najvažnijih tvrtki do novinara i drugih autora. Knjiga prikazuje istarski turizam od antičkih dana preko pojave modernoga turizma u 19. stoljeću pa sve do današnjega doba i vizije njegova razvoja u budućnosti. Uz mnoštvo je fotografija i podataka iz arhiva obuhvatila sve što je vezano za razvoj istarskoga turizma. Stoga su prisutne i sve njegove grane – od osnovnoga odmorišno-rekreativnoga, lječilišnoga, nautičkoga, poslovnoga, sportskoga i izletničkoga sve do razvoja najjačih hotelsko-turističkih tvrtki, poput Valamar Riviere, Arena Hospitality grupe i Maistre, koje iz godine u godinu unaprjeđuju istarski turizam novim idejama, kao i poboljšanjem turističke ponude.

Monografija započinje „Predgovorom“ (4–5) Romine Sinosich, koja smatra da današnji istarski turizam možemo promatrati kao posljedicu gospodarskoga i društvenoga razvoja, entuzijazma mnogih turističkih rukovoditelja i radnika te da kao takav spada u posebne emocionalne dimenzije gospodarskoga razvoja. Zaključila je nazvavši ovo djelo „biblijom istarskoga turizma“. Slijede „Uvodna obraćanja“ (6–11) Garija Cappellija, ministra turizma u Vladi Republike Hrvatske, bivšega župana Istarske županije Valtera Flega, Nade Prodan Mraković, pročelnice Upravnoga odjela za turizam Istarske županije i Denisa Ivoševića, direktora Turističke zajednice Istarske županije. Svi se oni slažu da je danas Istra svjetski poznat turistički brend i

da je najrazvijenija turistička regija u Hrvatskoj. Međutim, sve je to rezultat dugogodišnjega i promišljenoga rada cijeloga turističkog sektora.

Kako bi se što bolje razumio današnji uspjeh, slijedi iscrpan prikaz povijesti turizma u Istri, što je i naziv prvoga poglavlja („Povijest turizma u Istri“, 13–63). Prvo potpoglavlje Alide Perkov bavi se razvojem turizma do 1945. godine. Autorica povijesni prikaz započinje antikom, zatim se nadozvezuje srednjim i ranim novim vijekom, kada prvi putopisci otkrivaju Istru. Posebno se osvrnula na eru austrijske uprave, kada se po prvi put javlja turizam u pravom smislu te riječi. Pojavljuju se i turistički časopisi, putničke agencije i prijevoznici, kao i promocija turističkih mjesta. Perkov daje kratak uvid u razvoj turizma pojedinih istarskih mjesta za vrijeme austrijske uprave. Saznajemo nešto više o turizmu u Savudriji, Istarskim toplicama, Portorožu, Umagu, Novigradu, Malom i Velom Lošinju, Brijunima, Puli, Medulinu, Fažani, Valbandonu, opatijskoj rivijeri, Rapcu, Rovinju i Poreču. Slijedi prikaz turizma za vrijeme talijanske uprave, odnosno između dva svjetska rata, kada se u turističkom smislu Istra morala boriti s novom i jakom konkurencijom talijanskih turističkih destinacija.

Potpoglavlje Mladena Ferenčića, koje se bavi poviješću i ekonomskim razvojem turizma u Istri od 1945. do 2017., započinje opisom poslijeratnih planova za razvitak Istre. Posebnu je pozornost autor usredotočio na razvoj turističkih poduzeća na zapadnoj istarskoj obali (poput porečke Plave lagune ili Medulinske rivijere) te na turistički razvoj Puljštine i Labinštine. Radi što boljšega razvoja turizma, osim turističke ponude, bilo je bitno razviti i što boljšu infrastrukturu, stoga autor ukratko donosi povijest izgradnje infrastrukture na istarskom poluotoku, poput razvoja Zračne luke Pula, Istarskoga ipsilona i tunela Učke. Proces pretvorbe i privatizacije društvenih poduzeća iduća je problematika kojom se autor pozabavio, a karakteristična je za devedesete godine. Cjelinu autor zaključuje kratkim prikazom razvoja turizma do 2017., uz mnoštvo statističkih podataka, poput broja noćenja po godinama, strukture smještajnih kapaciteta i dr.

Slijedi dio poglavlja koji se odnosi na informatizaciju istarskoga turizma te se sastoji od nekoliko kraćih tekstova različitih autora. Rad Asima Čabravdića „Svi podaci istarskog hotelijera na jednome mjestu“ donosi kratku povijest informatizacije istarskoga turizma. Zastupnik u Europskom parlamentu Ivan Jakovčić daje prikaz istarskoga turizma u okvirima Europe i međunarodne zajednice. Jasna Jaklin Majetić, predsjednica Hrvatske gos-

podarske komore – županijske komore Pula, osvrće se na ponudu istarskoga gospodarstva i njegove prihode. Nešto više o ponudi ugostiteljske djelatnosti i njezinom razvoju saznajemo od Roberta Momića, predsjednika Obrtničke komore Istarske županije. U tom je aspektu jedna od najvažnijih destinacija od pojave masovnoga turizma za vrijeme Jugoslavije do danas bila porečka Laguna. Na povijest razvoja masovnoga turizma na Poreštini osvrnuo se Oreste Cossetto. O samim uvjetima poslovanja u turizmu od 70-ih godina 20. stoljeća do danas saznajemo od Ljiljane Vojnić, koja je tijekom svojega radnog vijeka ostavila trag u razvoju pulskoga i istarskoga turizma. Kratku crticu o povijesti turizma u Puli i Medulinu donosi Vlatko Damaška, dugogodišnji direktor Arenaturista, koji i sam pripada toj povijesti. Branka Žužić osvrnula se na povijest pulskoga hotela Omir, koji je bio prvi privatni hotel u Jugoslaviji.

Poglavlje „Osobna iskaznica turističke Istre“ (64-83) odnosi se na elemente koji čine i koji su činili istarski turizam uspješnim. Jačanju i promicanju turizma Istarske županije svakako je pridonijelo to što je upravo u Istri osnovana prva hrvatska županijska turistička zajednica. Prije devedesetih se godina promocija turizma odnosila uglavnom na obalu, dok danas turizam obuhvaća čitavu Istarsku županiju. Razvojem digitalnoga marketinga, raznim strateškim partnerstvima i povećanim brojem avioputnika turizam u Istri je iz godine u godinu sve uspješniji. Jedna je od ključnih njegovih sastavnica i kulturni turizam. O tome da su svi ti elementi uvrstili Istru među najpoželjnije turističke regije govori i 25 nagrada na svjetskoj razini, poput *World's Best Olive Oil Region*, *Emerging Summer Destination of the Year 2017* ili *Best Places to Retire 2013*. Mnogi projekti koji su istarski turizam učinili prepoznatljivim u svijetu nagrađeni su i „istarskim turističkim Oscarom“ – Zlatnom kozom, koja se u Poreču dodjeljuje od 2018. Pojedinci koji su se dugi niz godina zalagali za unaprjeđivanje turizma nagrađivani su Nagradom Anton Štifanić, koju Hrvatska turistička zajednica dodjeljuje od 1995. Promociji istarskoga turizma svakako su pridonijeli i razni sajmovi, a u današnje vrijeme neupitna je uloga tzv. influencera i blogera u promociji turizma. Svi ti elementi čine „osobnu iskaznicu“ turističke Istre.

Treće poglavlje, „Turizam na Bujštini, Bužeštini, Labinštini, malološinjnskom području, opatijskoj rivijeri, Pazinštini, Puljštini i Rovinjštini“ (84-221), razmatra turističku ponudu tih područja. Počevši od Umaga, Buja i Novigrada, otkriva se koje su tajne dugogodišnjega uspjeha. Da ključ

uspjeha nije samo u „sezonskim“ mjesecima i gradovima na moru, dokazuju idući spomenuti gradovi – Brtonigla, Grožnjan, Oprtalj i Buzet, koji svoj turizam zasnivaju na raznim događanjima, agroturizmu, razvoju biciklističkih staza i autohtonim gastronomskim ponudama. Nakon sjeverne i središnje Istre, analizira se njezin istočni dio – Pićan, Rabac i Labin. Ovdje su se autori više zadržali na povijesti turizma Labištine i Rapca, ali saznajemo ponešto i o današnjoj turističkoj ponudi. Slijedi prikaz održivoga turističkog razvoja Maloga Lošinja, ali i čitava otoka. Jedno od najbitnijih hrvatskih turističkih središta svoj turistički razvoj započinje još početkom 19. stoljeća, a tijekom gotovo čitave svoje povijesti bilo je poznato po lječilišnom turizmu. Danas otoci Cres i Lošinj imaju mnogo toga u svojoj turističkoj ponudi te ni oni ne zaostaju po pitanju svjetskih nagrada. Zatim slijedi prikaz kolijevke hrvatskoga turizma – Opatije i njezine rivijere. Kako je riječ o najbitnijem gradu u povijesti hrvatskoga turizma, autori su se i ovdje osvrnuli više na samu povijest turizma, ne izostavljajući pritom njezinu današnju važnost, kao ni viziju razvoja.

Nakon Opatije, obrađuje se razvoj turizma na Pazinštini i u središnjoj Istri, gdje je poseban osvrt dao Renato Krulčić, gradonačelnik Pazina. Saznajemo i da sve veću pozornost privlače gradovi poput Motovuna, Oprtlja i Grožnjana. Što se tiče ruralnih prostora Istre, bitno je napomenuti djelovanje Agencije za ruralni razvoj Istre, osnovane 2003., čiji je glavni cilj revitalizacija ruralnoga prostora Istre pokretanjem i vođenjem razvojnih projekata u poljoprivredi i srodnim djelatnostima. Slijedi opsežan opis razvoja turizma na Poreštini s posebnim naglaskom na Plavu lagunu. Saznajemo sve o razvoju toga kompleksa za vrijeme socijalizma, o njegovu razvoju danas, ali i planovima za budućnost. Zatim se „odlazi“ još južnije – na područje Puljštine. Ponešto o Puli kao poželjnoj turističkoj destinaciji saznajemo od pulskoga gradonačelnika Borisa Miletića. Spominju se bitne prekretnice u prošlosti koje su utjecale na razvoj pulskoga turizma, poput izgradnje Zračne luke Pula, naselja Punta Verudela, ali i utemeljenja Arenaturista, današnjega Arena Hospitality Group. Nakon Pule, pratimo razvoj turizma u najbogatijoj općini u Hrvatskoj – Medulinu. Spomenuta su i okolna naselja Banjole, Premantura, Pomer i Ližnjan. Neizostavna je i mala, ali turizmom bogata Fažana, kao i jedini istarski Nacionalni park – otočje Brijuni. Brijuni su 1. studenoga 1983. proglašeni nacionalnim parkom i spomen-područjem, a 1984. ponovno se otvaraju za javnost nakon četvrt

stoljeća. Javnu ustanovu Nacionalni park Brijuni Vlada osniva 1991. godine. Zadnje područje koje se obrađuje u ovom poglavlju je Rovinjština, odnosno ponajviše Rovinj i Bale te turistička ponuda koja prati ta dva grada.

Poglavlje „Kamping i naturizam u Istri“ (222-226) opisuje Istru kao regiju s najvećim kamperskim i naturističkim mogućnostima u Hrvatskoj u svim smještajnim kategorijama. Povijest kampiranja i naturizma započinje 1957., kada je Plava laguna osnovala poduzeće Plava laguna camp hotel Poreč, a već 1963. i Autokamp Poreč. U Istri je 1961. otvoren prvi naturistički kamp u Hrvatskoj (i Jugoslaviji te uopće na Jadranu) na otočiću Koversada (Kuversada) kraj Vrsara. Danas Istra predvodi kampersku ponudu Hrvatske, a elitni kamperski resorti smatraju se budućnošću kampiranja u Istri.

„Agroturizam“ (226-231) opisuje razvoj osebujnoga dijela selektivne turističke ponude u kojem se najdosljednije čuva, revitalizira i u turističku ponudu integrira izvorna istarska tradicija u arhitekturi, poljoprivredi, gastronomiji i načinu života. Agroturizam se u Istri počeo razvijati sredinom devedesetih godina dvadesetoga stoljeća, a Istra je tada, i još niz idućih godina, u Hrvatskoj prednjačila i drugim hrvatskim regijama služila kao primjer razvijajući turizam na svojim dotad slabije razvijenim ruralnim područjima. U ovom poglavlju možemo saznati puno informacija o pojedinim istarskim agroturističkim objektima, koji su postigli i sjajnu afirmaciju svojih proizvoda.

„Nautički turizam“ (232-239) naziv je šestoga poglavlja, koje donosi kratku sliku razvoja i djelatnosti nautičkoga turizma u Hrvatskoj, da bi se zatim fokusiralo na samu Istru. Iako je Istra kasno uplovila u nautički turizam, službene brojke kazuju da Istarska županija danas ima čak dvanaest luka nautičkoga turizma.

„Kongresni turizam“ (240-243) je vrlo kratko poglavlje, koje se odnosi isključivo na Rovinj. Ključna je konkurentna prednost Rovinja – osim prirodnih ljepota i znamenitosti – njegov zemljopisni položaj kao jednoga od najbližih sredozemnih kongresnih odredišta za zemlje središnje i zapadne Europe, kvalitetna cestovna povezanost te blizina šest međunarodnih zračnih luka, što je zasigurno osobina koju cijene kako organizatori, tako i sudionici kongresa.

Osmo poglavlje, „Obiteljski, boutique hoteli i hosteli“ (244-252) donosi prikaz najznačajnijih i najposjećenijih hotela u Istri, kao i razvoj hostela, čija je brojka zadnjih deset godina sve veća.

„Kultura i turizam“ (253-273) donosi prikaz sprege turizma i kulture u Istri. Kulturni turizam jedan je od glavnih elemenata današnje turističke ponude te se u ovome poglavlju na jednom mjestu mogu pronaći sve kulturne manifestacije koje se odvijaju u Istri tijekom ljetne sezone. Među najvećima su Pulski filmski festival, koncerti u rimskom kamenolomu Cave Romane i srednjovjekovni festival u Savičenti. Istarsku turističku ponudu obogaćuju i muzeji, što je ujedno i naziv idućega poglavlja (274-279). Nezaobilazna kulturna ustanova u Puli i Istri svakako je Arheološki muzej Istre. Međutim, tu su i mnoge druge muzejske ustanove, poput Povijesnoga i pomorskoga muzeja Istre, muzeja maslinarstva Kuća istarskog maslinovog ulja, Muzeja Parenzane itd. Istra je sa svojom bogatom sakralnom poviješću prepoznata i kao hodočasničko odredište te se razvila i u tom smislu. Toj je tematici posvećeno poglavlje (280-293) koje prikazuje čitav niz crkava koje imaju takva obilježja. Odgovarajućom valorizacijom kulturnih potencijala Istre, poput spomenutih manifestacija, muzeja i crkava, moguće je osigurati uspješniji razvoj kulturnoga turizma u Istri koji može pridonijeti kvaliteti života i blagostanju stanovnika Istre te gospodarskoj i društvenoj koristi.

„Zdravstveni turizam“ (294-303) danas predstavlja brzorastuću granu turizma. Suvremeni se putnici sve češće okreću zadovoljavanju zdravstvenih potreba i želji za prevencijom bolesti, što tu temu čini aktualnom u sadašnjim i budućim turističkim kretanjima. Iako je prva poveznica s Istrom ljetovališni turizam, potencijal zdravstvenoga turizma iznimno je velik s obzirom na postojanje prirodnih ljekovitih činitelja i blizinu emitivnih tržišta. U ovome poglavlju saznajemo o razvoju zdravstvenoga turizma u Istri od 19. stoljeća pa sve do ponuda i najboljih poliklinika koje danas privlače goste u Istru.

Poglavlje „Eno-gastronomija“ (304-315) dio je monografije posvećen tradiciji turističkoga ugostiteljstva u Istri, staroj 130 godina. Saznajemo ponešto o prvim restoranima za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, o utjecaju talijanske ugostiteljske ponude u razdoblju između dva svjetska rata te o kvalitetnoj ugostiteljskoj ponudi koja se razvijala i obogaćivala kroz čitavo dvadeseto stoljeće. Drugi je dio ovoga poglavlja posvećen današnjoj bogatoj autohtonoj gastronomskoj ponudi.

„Neprekinuta nit sporta, rekreacije i turizma“ (316-321) četrnaesto je poglavlje, koje govori o uskoj povezanosti sporta i turizma u Istri. U sportskom turizmu istaknuli su se Umag i Medulin te saznajemo kakva je nji-

hova sportsko-turistička ponuda, a ponešto i o velikom potencijalu *outdoor* turizma u Istri.

„Obrazovanje za turizam“ (322-329) donosi glavne informacije o obrazovnim ustanovama u turizmu – Školi za turizam, ugostiteljstvo i trgovinu Pula, Turističko-ugostiteljskoj školi Antona Štifanića u Poreču, Strukovnoj školi Eugena Kumičića u Rovinju, Srednjoj školi Vladimira Gortana i Gospodarskoj školi Buje, Fakultetu ekonomije i turizma „dr. Mijo Mirković“ u Puli i studiju privatnoga sveučilišta Libertas u Poreču. Saznajemo i o drugim inicijativama koje se bave obrazovanjem u turizmu te o preporukama za razvoj obrazovanja u skladu s globalnim održivim tendencijama.

„Sigurnost u turizmu“ (330-339) je poglavlje u kojemu se upoznajemo s mjerama sigurnosti koje se za vrijeme ljetne sezone dodatno povećavaju dolascima policijskih službenika iz unutrašnjosti Hrvatske, ali i iz inozemnih zemalja. Prikazane su i informacije svih ustanova bitnih za održavanje sigurnosti kako domaćega, tako i stranoga stanovništva koje boravi u Istri.

„Infrastruktura“ (340-359) donosi više informacija o razvoju infrastrukture u Istri i njezinu utjecaju na turizam, iako su već na samome početku monografije naglašene osnovne informacije. Poglavlje započinje opisom razvoja glavne ustanove zadužene za urbanizam u Istri – Urbisa 72, a zatim se fokusira na razvoj glavnih stambeno-turističkih naselja i njihovu arhitektonsku problematiku, poput Punta Verudele u Puli. Spominju se bitne investicije u 20. stoljeću koje su uvelike promijenile svakodnevnicu lokalnoga stanovništva, ali i utjecaj na turizam. To su uvođenje plina u Puli i Istri, opskrba Istre električnom energijom, razvoj Istarskoga vodovoda, izgradnja Zračne luke Pula, izgradnja tunela Učka i Istarskoga ipsilona te se za sam kraj spominju vodeće tvrtke koje su ulaganjem u infrastrukturu ostvarile značajne dobitke.

„I to je turizam“ (360-375) govori o nizu „atrakcija“ i aktivnosti koje su turistima, ali i lokalnome stanovništvu u ponudi tijekom čitave godine. U tom smislu spominju se Istralandia, Aquarium u Puli, razni adrenalinski parkovi koji postaju sve veća atrakcija, pa čak i novootvoreni trgovački centar Max City u Puli. Zadnje poglavlje, „Turistički biografski leksikon“ (376-403), donosi kratke biografije svih stručnjaka uključenih u ovaj projekt koji su svojim radom pridonijeli predstavljajući istarskoga turizma.

Monografija završava „Sažetkom“ (404-411) na hrvatskom, talijanskom, engleskom i njemačkom jeziku te „Pogovorom“ (412-415) glavnoga urednika

Asima Čabaravdića. Ova monografija predstavlja značajan prinos istraživanju povijesti turizma u Istri, koja kao hrvatska najturističkija regija i zaslužuje ovakve projekte. Daljnjim razvojem turizma bit će potrebe i za novim istraživanjima, no monografija poput ove može biti dobrom „odskočnom daskom“ za nova istraživanja.

Igor Jovanović

8. istarski povijesni biennale, Artisani et mercatores...: o obrtnicima i trgovcima na jadranskom prostoru,

zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Poreču od 11. do 13. svibnja 2017., urednice Marija Mogorović Crljenko i Elena Uljančić, Poreč: Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio parentino / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet / Državni arhiv u Pazinu, 2019., 261 str.

Prema već uhodanoj praksi, na otvaranju novoga međunarodnog znanstvenog skupa *Istarski povijesni biennale* objavljen je i predstavljen zbornik radova sa skupa održanoga 2017. godine. Zbornik *Artisani et mercatores...: o obrtnicima i trgovcima na jadranskom prostoru* sadrži osam radova na hrvatskom, pet na talijanskom, dva na slovenskom i jedan na engleskom jeziku. U kronološkom smislu sedam radova pokriva razdoblje srednjega, osam ranoga novoga vijeka te jedan rad 20. stoljeće.

Zbornik otvara rad Zdenke Janeković Römer o dubrovačkom poduzetniku iz 14. stoljeća „*Georgius Scambe de Gostigna, habitator Ragusii olim de Arbo*, uspješan Dubrovčanin bez građanskoga prava“ (9–23). Autorica u radu propituje u kojoj mjeri shematski model srednjovjekovnoga gradskog društva zaista odgovara zbilji gradskoga života. Kroz povijesne izvore (uglavnom procese i ugovore o raznim poslovima) vezane za Georgiusa de Gostignu (Džoru Gostinjinu) dokazuje kako te skupine zapravo nisu bile strogo odvojene i jasno prepoznatljive. Naglašava da je dinamizam društva pogrešno izjednačavati s mogućnostima političkoga uspona izvlaštenih skupina. Politička su prava bila dostupna samo plemićkom sloju, no postojali su različiti oblici mobilnosti između pojedinih društvenih slojeva i unutar njih. Džore Gostinjin bio je stanovnik – pripadao je skupini *habitatores*. Tu